

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ГРАДОВИ ВО МАКЕДОНИЈА

Во последно време зголемениот интерес за историјата на македонскиот народ како и за историјата на родниот крај е проследен и со интензивно испитување па и со пишување истории на градови. Притоа, вниманието на историчарите е свртено не само на најновата, туку и на постарата како и на средновековната историја на градовите.

Појдовна информација за средновековните градови во Македонија дава Константин Јиречек во „Историја Срба“, I и II, Београд 1952, како и во „Княжество Бугарија, часть втора, Пјутувания по Бугарија“ Пловдив 1899. Потоа еден краток преглед, со оскудни податоци за некои средновековни градови, содржи монографијата на А. Дероко, под наслов: „Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији“, Београд 1950. Најновите постигања во проучувањето на средновековните градови во Македонија се прикажани во „Историјата на македонскиот народ“, I, Скопје 1969. Во другите книги што пишуваат и за македонските градови има извртување на факти и тенденциозно толкување на извори. Меѓу нив спаѓаат и монографиите на Страшимир Лишев, Бугарскиот средновековен град, Софија, 1970, како и на Коста Н. Костиќ, Наши нови градови на југу, Београд 1922.

Изворни податоци за средновековни градови се среќаваат во законските споменици, пред сè во грамотите на византиските, српските и бугарските владетели, а потоа и во Душановиот законик. Освен тоа и наративните извори со описите што ги даваат за некои градови ги прошируваат можностите за реконструкција на нивната историја. Тука треба да се приведат и турските пописни дефтери кои ја сликаат состојбата на градовите по зацврстувањето на турската власт во Македонија.

Најодзади, остатоците од материјалната култура и називите на месности некогаш се единствено сведоштво за постоењето на некои средновековни градови. Од топонимите што се распространети во Македонија, а изведени од зборот град како и од други странски зборови што означуваат тврдина или градска населба ги приведуваме следниве: Град, Градец, Градиште, Граиште, Самоградиште, Китати, Исар, Исарлик, Асарлик, Кастро (Месо-

кастро), Костур, Калс, Калиште. Споменатите топоними покажуваат дека таму имало некогаш пред сè тврдина, цитадела односно горни град (Die Burg, Le château fort). Топонимите: Подградец, Јамборија, Варош и Тахтакале упатуваат на населба што се развила пред или под некој средновековен град. Притоа, треба да се има предвид дека секој град немал развиен подград, но дека секоја варошка населба редовно имала тврдина. Таа била изградена на највисокиот дел од месноста. Во некои пишани извори со зборот град се означувал и манастир. Имено, некои цркви заедно со придружните постројки во дворот се обградувале со ѕидови и кули по примерот на градови. Наместо Кула на теренот се среќава називот Пирок и Пирог кои потекнуваат од грчкиот збор пиргос во значење кула. Полошкото село Пирок го добило името од кулата на некогашниот мдрички манастир. Меѓутоа, месноста Маркови Кули над денешното село Варош, во непосредна близина на Прилеп, го носи името од останките на средновековниот град. Топонимите Градиште, Исар, Исарлик и Кастро индицираат и антична населба.

Античките градови во Македонија, во годините на кризата на робовладетелското стопанство и општество, западнале и пружале слика на населби со напушети домови, водоводи и градски ѕидови. Кон крајот на IV век, состојбата на градовите се влошила уште повеќе, во прв ред, поради варварските навлегувања на Балканот, па и во Македонија. Во текот на востанието на западните Готи, во 377/8 година, биле пресечени поважните комуникации на Балканот што се одразило и врз положбата на македонските градови. Освен тоа, при навлегувањето на западните Готи во Македонија страдале попатните села и градови, а особено оние чии ѕидови не биле во исправна состојба. Еден век подоцна, поправо во 472 година, и источните Готи навлегле во Македонија. При тој упад тие загосподариле најнапред со Стоби а потоа со Хераклеја и Лариса. Источните Готи нападнале и на Солун и кога им пропаднал обидот да навлезат во него, тие се населиле во неговата близина. По неколку години Источните Готи ги напуштиле привремените живеалишта и се упатиле кон западните балкански предели. Тие, движејќи се по магистралниот пат, го нападнале и го запалиле напуштениот град Хераклеја, а потоа се појавиле и пред Лихнид (Охрид). Меѓутоа, тамошните жители, имајќи потпора во добрата положба на градот и располагајќи со доволно вода и хранителни продукти, му пружиле отпор на непријателот.

Во текот на VI век градовите попаднале во ново сиромаштво. Имено тие биле зафатени со катастрофални земјотреси. Во стихијата биле разорени Скупи, метропола на Дарданија, во 518 година, а подоцна, во 559 година и Лихнид.

Во VI век, во времето на владеењето на Јустинијан I (527—565), балканските предели на Византија биле изложени на нов варварски бран. Овој пат станува збор за Словените, кои на неколку пати навлегувале длабоко во внатрешноста на Балканскиот

Полуостров и се враќале назад во задунавските живеалишта. Византија им се спротивставила на тие словенски походи, како и на други варварски напади на разни начини, во прв ред со изградба на тврдини и други воени објекти покрај границата, а и по значајните комуникации. Тогаш, според византискиот писател Прокопиј, во областа на европските Дарданци било утврдено родното место на царот Јустинијан селото Таурисиум во вид на кастел со четири кули, потоа бил обновен од темел кастелот Бедериана, кој лежел во непосредна близина, а едновременно покрај споменатото село бил изграден многу убав град Јустинијан Прима. Нема сомневање дека е тоа последно познато известување за градба на тврдини и населби во Македонија, пред словенското населување.

Словенската колонизација на Балканот започнала во втората половина на VI век. Словените во својот налет достигнале и до Македонија и застанале пред Солун. Градот им се исправил како цврст и непремостив бедем. Тој бил изграден покрај морскиот брег и во близината на планината Хортач. Градот имал цитадела доволно пространа, зацврстена со високи и дебели ѕидови како и со масивни кули. Населбата, заедно со пристаништето, се развивала во економски, политички и културен центар, втор по големина на Балканот. Во годините на варварскиот притисок, Солун станал прибежиште за голем број бегалци од Подунавје, Панонија, Дакија, Дарданија како и од некои други балкански предели. Нема сомневање дека градот како стопански центар за едно големо подрачје, потоа и како урбанизирана и богата населба, го привлекувал вниманието на Словените. Освен тоа Солун бил византиска енклава на словенската територија, и претставувал постојана закана за слободниот живот и за самостојниот развиток на Македонските Словени. Поради тоа Словените настојувале на неколку пати и по цена на големи жртви да навлезат во Солун и да го уништат тој бастион на византиската власт. Меѓутоа, Солун ги издржал сите напади што биле извршени против него, во текот на 90 години, почнувајќи од 584 па до 674 година.

Словенските села во Македонија биле изградени и во рамките на античките населби, во нивната близина или врз нивните урнатини. Подоцна, во текот на еден подолг процес на феудализација што се одвивал во стопанството и во општеството, израснале и нови градови. Во втората половина на IX век веќе имало развиени градови, меѓу кои спаѓа и Охрид. Тој бил наводно мајка на околните градови и во него одвреме навреме престојувал првиот словенски епископ Климент. Во почетокот на X век Бер бил познат по многубројното население а и по друго што одликува еден град. Кон крајот на X век и во почетокот на XI век односно во текот на Големата војна што Самоиловите војници ја воделе против Византија излегоа на видело имињата на други градови во Македонија. Називите на градовите се претежно словенски (Воден, Острово, Прилеп, Просек и др.) и тоа нешто го зацртува нивното словенско потекло.

Долгогодишното војување против Византија, а подоцна и востанијата на Петар Дељан (1040/41) и на Ѓорѓи Војтех (1072) имале одраз врз понатамошниот развоток и врз состојбата на градовите. Имено, византиската војска, уништувајќи го воениот потенцијал во Самоиловата држава, ги рушела и градовите во Македонија. Притоа, тврдината во Охрид, што била разрушена во времето на Василиј II, останала во урнатини и во 1072 година. Едновремено, во времето на Василиј II Византија изградила неколку тврдини во најбунтовните предели на Македонија. Една од нив била Василида што лежела на врвот од планината Петрино, на половина пат од Преспанското кон Охридското Езеро.

Кон крајот на XI век градовите во западна и северна Македонија попаднале во ново сиромаштво. Најнапред, во 80-тите години на тој век, еден нормански одред преку Драч навлегол на Балканот и притоа ги зафатил градовите Скопје, Бер, Воден, Меглен, Острово, Костур, како и пределите Охридско, Дебарско, Полозите и Пелагонија. Подоцна, рашката војска во еден воен поход ги зазела Полозите и ја опустошила околицата на Скопје.

Во XII век, во една помирна политичка ситуација, со развојот на производните сили се зголемил вишокот на производи и живнал пазарот. Таму се тргувало со земјоделски, сточарски и други производи. Пазарот ги надминувал локалните рамки и го привлекувал вниманието и на странските трговци. Во средината на XII век Арабјанецот Идриси го опишал богатството на македонските градови. Подоцна, кон крајот на тој век венецијанските трговци покажале и поголем интерес за македонскиот пазар. Околу 1230 година Дубровничките трговци добиле посебни права за водење трговија во скопската и прилепската област кои тогаш попаднале под бугарска власт. Трговијата се водела во прв ред преку магистралниот пат Драч — Солун — Цариград и во неа учествувале и домашните кастрини (граѓани).

Кон крајот на XII век Византија попаднала во длабока стопанска, општествена и политичка криза која и завршила со паѓањето на Цариград под власт на Латините во 1204 година. Имено, во 1185 година Норманите во еден воен поход го зазеле градот Солун. Едновремено северно од Солун беше формирано самостојно кнежевство на Добромир Хрс, а подоцна и на Стрез со центар во градот Просек. Современик на тие настани Никита Хонијат дал сликовит опис на самиот град како и на неговата опсада од страна на византиската војска во 1199 година. Првата половина на XIII век била исполнета со борба на балканските држави за превласт во Македонија. Во неа учествувале Солунското кралство, Епирското деспотство, Бугарија, Србија и Никејското царство. Во текот на постојните војни и зачестеното менување на господари дел од македонските градови останале „пусти и беспомошни“. Положбата на градовите донекаде се подобрила со зацврстување на власта најнапред на обновената Византија, а почнувајќи од 1282 година и на српската држава.

Во втората половина на XIII век како и во XIV век со побр-
зиот развој на производните сили се зголемил бројот на жители
што се занимавале со разни занаети, со трговија и особено со ко-
пање на руди. Носители на тие занимања биле во прв ред гра-
ѓани, луѓе што живееле во подград (јамборија). Варошката населба
била мала по обем и редовно била заштитена со ѕид и со масивни
кули. Надворешниот ѕид обично бил третиот одбранбен прстен
на градскиот комплекс и ги оградувал трошните куќи на завис-
ните граѓани, дворците на феудалците и градските цркви. Тој ѕид
во топономијата е познат и под назив Уч кале (трет ѕид). Варош-
ката населба се затворала преку ноќ и за тоа време никој не
можел да влезе и излезе од неа. Градот бил чуван од посада и за
нејзина издршка се грижело населението што припаѓало на град-
скиот предел.

Граѓани (кастрини) како категорија на жители се забеле-
жени во едно писмо на охридскиот архиепископ Теофилакт во
преодот од XI на XII век. Подоцна се споменуваат граѓани заедно
со бољари во житието на српскиот владетел Милутин по случај
на завладувањето на северна Македонија. Во 1350 година, во една
грамота, се приbeleжени штипски граѓани како странка што му
продале земја на властеликичот Иванко Пробештитовиќ. Освен
тоа и Душановиот законик прави разлика меѓу граѓани и жупјани.
Меѓу граѓаните имало повеќе категории луѓе и нивниот статус
бил определен според „закон подградију“. Париците и отроците
претставувале мнозинство меѓу градското население и припаѓале
кон категоријата на зависните луѓе. За црковните отроци што
живееле во градот Штип градскиот закон („закон подградију“) им
ги одредувал следниве обврски: тие што не притежавале коњ биле
задолжени со земјоделски работи; да ораат по еден ден на есен
и на пролет и што ќе посеат, тоа да го пожнијат и овршат; освен
тоа тие биле задолжени и со копање лозје. Отроците што прите-
жавале коњ му вршеле определена служба на икономот. Пари-
ците, отроците како и другите зависни граѓани претежно се занима-
вале со земјоделие. Византискиот писател Кекавмен пишувајќи за
една епизода од Големата војна прикажува за односите меѓу Самои-
ло и Ларишчани. Имено, Ларишчани со дозвола на Самоило едно
време ги обработувале нивите надвор од градот, но по три години
ним им било забрането да ги собираат плодовите.

Во редовите на граѓани имало и клирици. Во XIV век, во
Скопје се забележени меѓу другите и синови на попови. Тие корис-
теле некои даночни олеснувања и биле задолжени со намалени ра-
ботни обврски. Според Душановиот законик секој град и трг тре-
бало да има протопоп, кој покрај другото се грижел и за сузби-
вање на латинската ерес. Станува збор за католичката црква чие
влијание особено се засилило во текот на IV крстоносна војна.

Во градовите, покрај споменатите категории граѓани, имало
и занаетчи. Тие потекнувале претежно од редовите на зависни
луѓе. Во варошката населба и надвор од неа работеле ѕидари, др-

воделци, ковачи, колари, гричари, кожувари, шивачи, клобучари, цегари (чевлари) и други. Со златарскиот занает се занимавале исклучиво жителите на градови и тргови. Специјализацијата во структурата се вршела во прв ред според потребите и според условите за работа. Занимањето обично се пренесувало од татко на син. Во прво време занаетчиската работа била непостојано и дополнително занимање. Мајсторите (технитари) биле едновременно и земјоделци што се гледа и од нивните обврски спрема државата и феудалниот господар. Нема сомневање дека во XIV век имало и граѓани што се занимавале со определена занаетчиска дејност.

Меѓу градските жители имало и лица што се занимавале и со трговија. Во трговијата учествувале покрај домашните и странските трговци. Пазарот се одржувал обично надвор од градските ѕидови и на него се изнесувале занаетчиски изработки, како и вишокот на земјоделски и сточарски производи. Развиен пазар имало во Скопје, Штип, Прилеп и на други места. Некои манастири, како оние во Лесново и Трескавец располагале со посебни права на пазарот. Така на пример манастирот Трескавец добивал од пазарот во Прилеп 100 перпери годишно и уште една третина од вкупниот приход. Трговијата се водела и на панаѓурите што се одржувале по случај на патрониот празник на црквата. На панаѓурот на манастирот св. Ѓорѓи — Ѓорѓа кај Скопје што се одржувал на 8 ноември (по стариот стил) се собирале покрај Македонци уште Грци, Бугари, Срби, Латини и Албанци. Трговците биле должни да даваат „законоју царину“. Приходите од панаѓурите по правило ги собирал кефалијата на градот.

Жителите на некои населби во Македонија се занимавале претежно со рударство. Меѓу попознатите рударски населби спаѓале Железнец (Сидерокастрон), Малешево и Сидерокавсија на Халкидика.

Кастрините биле социјално подвоени; феудалците, иако малубројни, биле владеечка класа која доминирала и во стопанството и во општеството. За феудалци — граѓани се најдуваат податоци во грамотите и во наративните извори. Во Струмица, во 1343 година, според еден акт, живеел властелинот Рудл; подоцна во 1373 година се забележени и „бољари града Струмица“. Од тоа време пам ни е познат властелинот Станислав во Штип. Во првата половина на XIV век се споменува севастократор града Охрида (господина же градоу Охридоу). Марија, вдовицата на српскиот владетел Стефан Дечански притежавала неколку града во Македонија. Впрочем, феудалци, господари на градови на бугарската територија, во 1330 година, по битката на Велбужд, во синџири биле водени кон српскиот владетел за да ги предадат своите градови. На чело на градот стоел кефалија. Скопскиот кефалија имал право да затвори и да суди лица во неговиот округ, потоа да собира приход од панаѓурот, а вршел и други функции. Граѓаните биле должни на кефалијата да му продаваат жито, месо и вино по цена која била за половина пониска од постојната. Покрај ке-

фалијата постоеле и други звања како на пример: страж граду, судија граду и други. За издршка на службениците се собирал оброк.

Во 60-тите години од XIV век, со распаѓањето на Немањичката држава и со поделбата на Македонија меѓу новоформираните држави бил задржан понатамошниот развиток на македонските градови. Подоцна, по Марицката битка во 1371 година и со навлегувањето на турската војска на македонска територија бил пресечен развојот на градовите. По зацврстувањето на турската власт во Македонија загинале некои а едновремено се зародиле нови градови.